

De fabriek van tante

Veel cultureel erfgoed van Enschede is direct of indirect verbonden aan de ontwikkeling van de textielindustrie. Al is de 17^e eeuw kwam een bloeiende huisnijverheid op van boeren die hun vlas tot linnen verwerkten met behulp van een spinnenwiel en weefgetouw. In de 18^e eeuw ontstonden ambachtelijke werkplaatsen en werkhuizen, vaak met slechts enkele arbeiders en zonder veel mechanische hulpmiddelen. Dit beeld verandert door de introductie van de Spinning Jenny, een door James Hargreaves in 1767 ontwikkelde machine, die in 1796 naar voorbeeld van een Duitse kopie door J. B. Blijdenstein werd ingevoerd. De overgang van werkplaats naar fabriek, waarbij verschillende mechanische hulpmiddelen worden ingezet, die verdergaande arbeidsdeling vereisen, vindt voor Enschede in de decennia daarna plaats. Een mooi voorbeeld van zo'n vroege fabriek is de spinnerij van "Schophoes Taante". Helaas vind je in Enschede geen voorbeeld meer van zo'n fabriekje. De spinnerij werd in 1857 stilgelegd en het gebouwtje heeft de stadsbrand niet overleefd. De redactie van deze Nieuwsbrief wil u een artikel van Willem Fhij niet onthouden waarbij een uiteenzetting wordt gegeven van de ontwikkelingen in de textielindustrie en de komst van de verschillende fabrieksgebouwen in Enschede.

Een mechanische handspinnerij uit de 19^e eeuw



Spinnen is het proces om losse vezels in elkaar te draaien waardoor een lange en sterke draad kan ontstaan. In de 17^e eeuw werd daarvoor het spinnewiel gebruikt, maar in het begin van de 18^e eeuw de Spinning Jenny, een apparaat waarmee je 8 en later zelfs meer dan 100 spindels tegelijk kon fabriceren. Een spindel is een klos om draad op te winden. Voordat je dit werktuig kunt gebruiken zijn de nodige voorbereidingshandelingen nodig. Naast het reinigen van vezels van zaadresten moeten de vezels gelijkmatig in een richting komen te liggen. Door rekken, kammen en twisten wordt een dunne lont gevormd, die gebruikt kan worden in de spinmachine.

De fabriek van tante



De eerste vorm van mechanisatie door het spinnewiel die meestal door boeren werd gebruikt voor de huisproductie van textiel.

Rond 1800 telde Enschede zeven mechanische handspinnerijen in 1816 is dit aantal opgelopen naar 28 “spinhuisen”, die dan in snel tempo de spinnewielen op de boerderijen verdringen.



Uit 1840 dateert het pakhuis en fabriekje van Bots in Helmond.

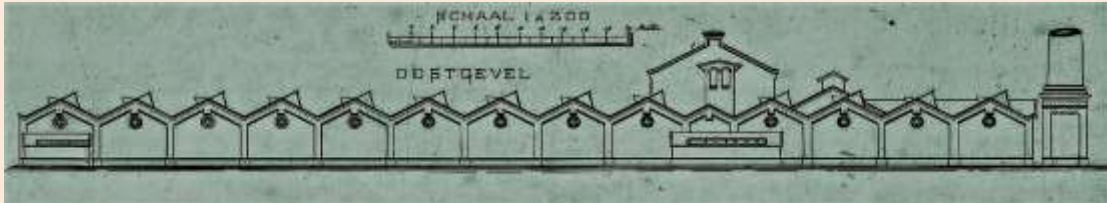
Een spinnerij uit de beginjaren van de textielindustrie is het best te omschrijven als een atelier, schuur of loods achter het woonhuis van de eigenaar. H ter Weele beschrijft in de Tubantia van 1 maart 1924 de spinnerij van “Schophoes Taante”, het hoofd van de firma Schophaus. Het fabriekje stond in een tuin aan de Labiek en de beschrijving geeft een beeld van een mechanische handspinnerij die model staat voor de “spinhuisen” die vanaf het begin van de 19^e eeuw opkwamen.

Het gebouwtje, tussen Walstraat en Zuiderhagen, was 14 meter lang en 4 meter breed. Het telde 3 verdiepingen. Een tussenmuur met opening verdeelde de tweede verdieping en begane grond in twee helften. De binnen constructie is opgetrokken uit hout, deels met metaalbeslag. De buitenmuren zijn van steen. Door enkele ramen van 1 bij 1 meter kwam daglicht binnen, s’ avonds werd de ruimte verlicht door olielampen met glazen peren, die tussen twee machines hoog aan de zoldering hingen.

De fabriek van tante

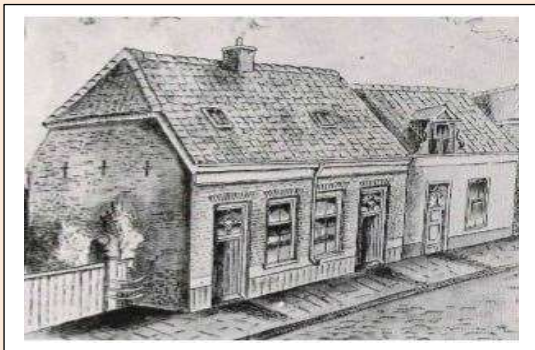
In de winter werd de ruimte spaarzaam verwarmd door een kachel. Het risico van brand was heel groot in verband met het opstuiven van de vezels.

Men hees de in balen geperste katoen naar de zolder, ontdeed die van touwen en emballage. Bij niet gezuiverde katoen moest men knopen en pitten verwijderen. Na deze bewerking werd de katoen door een houten wals, voorzien van ijzeren pinnen, rondgedraaid. Uit dit apparaat, de wolf, kwam losse dons.



Ontwerp tekening van de spinnerij Blijdenstein in 1895

Na het uitspreiden, besproeien met zeepsop en het door elkaar schudden werd de losse katoen in een grote mand platgedrukt. De volgende dag verplaatste men deze manden naar de 2^e verdieping en volgde een bewerking door de Vloormachine en de Slangenwals. Dit zijn walsen van verschillende grootte die met pinnen zijn beslagen. Doel van deze behandelingen is het evenwijdig uitlijnen en samenvoegen van de vezels. Daarna volgde een bewerking door de Krasmachine, een grote houten wals. De vezels worden langs spijkertjes gevoerd tot een breed vlies is gevormd. Een schraper neemt vervolgens een pluk katoen met de lengte van de wals en dikte van enkele centimeters uit ieder van de krassen.



Weverijhuis Menko aan de Veenstraat 1856.



Fabriekspijpen in Enschede 1914

Bij volgende bewerking gebruikt men de zo genaamde Drolmachine. De grove lont wordt door twee walsen geleid die met ongelijke snelheid draaien waardoor de lont wordt gerekt en gedraaid tot de dikte van een dunne pink. De lont wordt opgewonden tot een zogenaamde sloep. Deze gaat weer 1 verdieping lager waar de spinmachines staan. In deze spinnerij stonden vier Spinning Jennies die maximaal 100 spinnen tegelijk kunnen produceren. De spinner bediende deze machine door met de rechterhand een handrad met een zwengel rond te draaien om de verticale spinnen achter aan het frame aan te drijven.

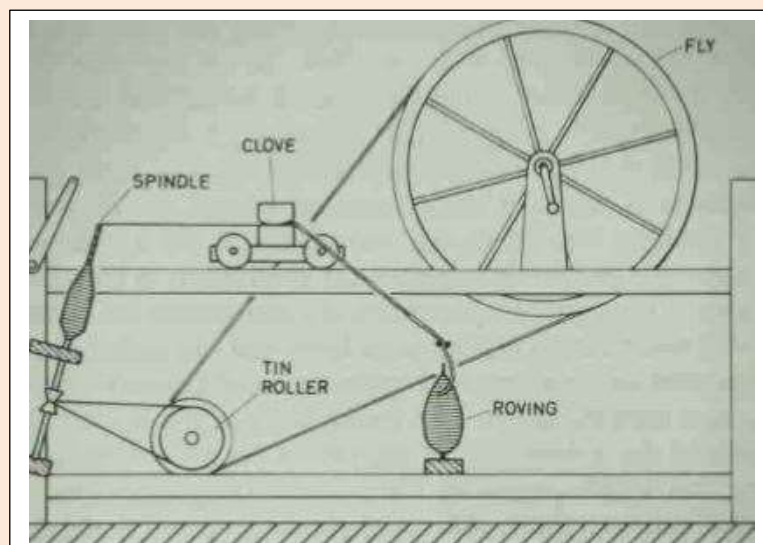
De fabriek van tante

Met de andere hand beweegt hij een wagentje die over rolletjes heen en weer loopt. De spoel op het handrad wordt hierdoor verder gerekt, getwist en op de spil gewonden. De spinner heeft de controle over de juiste verhouding tussen rek en draaiing van het garen door het handrad sneller of langzamer te bewegen. Naast de spinner werkte een draadaanlapper of piesmaker om afgebroken draden te herstellen.



Haarlem Mill

De Spinning Jenny is de eerste mechanische spinmachine. Hij is in Enschede in 1796 door J.B. Blijdenstein ingevoerd op basis van een Duitse imitatie van de door James Hargreaves in 1767 ontwikkelde machine. De machine werd gebruikt voor het spinnen van katoenen inslaggarens. Voor scheringdraden waren de draden afkomstig van de Spinning Jenny niet geschikt, omdat ze te zwak waren.



Spinning Jenny

De fabriek van tante

Alle werktuigen werden met handkracht aangedreven, maar soms werden ook honden of paarden gebruikt. In de spinnerij van Schophaus bedienden 13 werklieden 10 machines. Er zijn 2 Krasmachines, 2 Drolmachines, 1 Vloormachine, 1 Wolf en 4 Spinning Jennies. Bij de introductie van de aandrijving door de stoommachine sloot men eerst de voorbereidingsmachines hierop aan en in een later stadium de verder ontwikkelde spinmachines.



De nalatenschap van de textielindustrie is onder andere de voormalige spinnerij Oosterveld. Een tiental jaren geleden zijn een aantal voormalige fabriekscomplexen omgebouwd tot verschillende functies zoals voor woningbouw voor studenten, winkelvoorzieningen, kantoorgebouwen en bedrijfsverzamelgebouwen. In sommige situaties is dat zeer goed gelukt en in andere minder. Spinnenrij Oosterveld werd gebouwd in 1911 naar een ontwerp van architect Beltman. De bouwstijl is ontleend aan de Engelse fabrieks architectuur. Aan het eind van de zestiger jaren is de productie van deze textiel fabriek stopgezet.

Auteur; drs. W. Fhij.